

Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu

ISBN - 83-910347-8-X

**DO CERKWI,
DO MIASTA, NA TAŃCE**
Tradycyjny strój Łemków – rusińskich górali karpaccich

DO CERKWI, DO MIASTA, NA TAŃCE

Tradycyjny strój Łemków – rusińskich górali karpackich

wystawa w Galerii „Dawna Synagoga”
Nowy Sącz, ul. Berka Joselewicza 12
listopad 2002 – luty 2003

KURATOR WYSTAWY: autor scenariusza i oprawy plastycznej

MARIA BRYLAK-ZALUSKA

Współpraca: *Anna Chudíková, Barbara Romańska, Maria Madziar*

Tekst informatora: *Maria Brylak-Zaluska*

Współpraca: *Anna Chudíková*

Korekta: *Magdalena Kroh*

Fotografie na ekspozycji i w informatorze:

Archiwum Słowackiego Muzeum Narodowego – Muzeum Ukraińsko-Rusińskiej

Kultury w Swidniku, Piotr Drożdżik, Antoni Kroh i Stanisław Leszczycki

(Archiwum Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu),

Stanisław Potocki i Roman Reinfuss

(Archiwum Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku)

Reprodukcje: *Piotr Drożdżik*

Wydawca:

Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu

Zespół redakcyjny muzeum:

Wacław Kawiorski (red. naczelny), Maria Brylak-Zaluska, Piotr Drożdżik,

Magdalena Kroh, Maria Marcinowska, Anna Widel

ISBN –83-910347-8-X

Druk:

Drukarnia „GOLDRUK” Nowy Sącz, ul. Kościuszki 28, tel./fax (018) 442-26-38

Fotografia na okładce:

Lemko w czusze, Wapienne, Łemkowszczyzna śr.

Fot. R. Reinfuss, l. 20. XX w. Arch. MBL w Sanoku.

Fotografia na stronie tytułowej:

Kobiety w odświętnych strojach z Cerniny k. Swidnika, Słowacja, pocz. XX w.

Fot. Archiwum Muzeum Narodowego w Swidniku.

Na wystawie znajdują się eksponaty ze zbiorów:

Słowackiego Muzeum Narodowego – Muzeum Ukraińsko-Rusińskiej
Kultury w Swidniku

Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku

Muzeum Etnograficznego im. S. Udzieli w Krakowie

Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie

Muzeum Regionalnego w Jaśle

Muzeum Łemkowskiego Pawła Stefanowskiego w Bielance

Muzeum – Skansenu Kultury Łemkowskiej w Zyndranowej

Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu – Sądeckiego Parku

Etnograficznego, Ośrodka Budownictwa Ludowego w Szymbarku.

Muzeum Pienińskiego im. J. Szalaya w Szczawnicy

Muzeom, które wypożyczyły eksponaty na wystawę, składam
serdeczne podziękowania

Wacław Kawiorski
Dyrektor Muzeum Okręgowego
w Nowym Sączu

W wieloetnicznej, bogato zróżnicowanej kulturze środkowych Karpat szczególnie miejsce przypada **Łemkowszczyźnie**. Region ten, obejmujący zarówno północne jak i południowe stoki Beskidu Niskiego i Krynickiego, rozciąga się na przestrzeni około 150 km od Oslawy i Laborca na wschodzie po Poprad na zachodzie. Wraz z Bojkowszczyzną i Huculszczyzną sąsiadującymi od wschodu, tworzył niegdyś zwarty klin osadnictwa rusińskich (ukraińskich) górali karpaccich, którzy przez stulecia, przy zmieniających się konfiguracjach politycznych, koegzystowali w surowych warunkach przyrodniczych z góralami polskimi, słowackimi, Węgrami, Żydami, Niemcami.

W procesie kształtowania się kultury Łemków (zwanych dawniej Rusnakami) istotną rolę odegrały m.in. dzieje osadnictwa Karpat (w tym przede wszystkim tzw. migracje wołosko-ruskie), odrębność wyznaniowa górali rusińskich, wielowiekowe sąsiedztwo z grupami polskimi oraz słowackimi (w obrębie dawnych Węgier), a także trwająca od końca XVIII w. przynależność całego obszaru do monarchii austriackiej, a od 1867 r. – austro-węgierskiej. Brak granicy państwowej w Karpatach do 1918 r. sprzyjał ożywionym kontaktom ludności łemkowskiej z obu stron gór. Szczególnie często Łemkowie galicyjscy odwiedzali słynne jarmarki i targi w podgórszych miasteczkach słowackich, np. Starej Lubowni, Bardiowie, Swidniku; pielgrzymowali też do sławnych sanktuariów i miejsc odpustowych kościoła wschodniego, z klasztorem bazylianów w słowackim Krasnobrodzie na czele.

W obrębie oryginalnej kultury Łemkowszczyzny, dość zachowawczej w charakterze, a w pewnych przejawach wręcz archaicznej, jednym z najważniejszych elementów był odświętny, reprezentacyjny **strój**, pełniący – obok języka – szczególną funkcję. Strój w tradycyjnych środowiskach wiejskich zawsze był swoistym identyfikatorem. Określał tożsamość człowieka, przynależność do „swojej” grupy i swojej wspólnoty parafialnej, demonstrował odrębność w stosunku do grup „obcych”. Informował o pozycji społecznej i majątkowej właściciela, jego wieku i stanie cywilnym. Podlegał zwyczajowej kontroli współziomków i nie ulegał wpływom zewnętrznym tak łatwo, jak ubiór miejski.

Tę szczególną „wizytówkę” Łemków, jaką był strój, prezentujemy dziś Państwu na wystawie **“Do cerkwi, do miasta, na tańce...”**. Naszym zamierzeniem jest ukazanie (chyba po raz pierwszy w Polsce) ważnej dziedziny kultury łemkowskiej w sposób reprezentatywny dla tej grupy w całym jej zasięgu, po obu stronach Karpat.

Umożliwiła to współpraca ze Słowackim Muzeum Narodowym — Muzeum Kultury Rusinów-Ukraińców w Swidniku, a także z wieloma muzeami polskimi. Nie jest to niestety prezentacja pełna, nie wszystkie bowiem elementy stroju charakterystyczne dla subregionów Łemkowszczyzny zachowały się i znalazły w kolekcjach muzealnych. Mamy jednak nadzieję, że udało się nam zasygnalizować najistotniejsze cechy tych ubiorów oraz pokazać różnorodność, bogactwo i piękno lokalnych odmian.

Tradycyjny stroj łemkowski wywodzi się z dawnych ubiorów karpaccich, które charakteryzowało doskonale przystosowanie do surowych warunków przyrodniczych, samowystarczalność w zakresie surowców (len, konopie, wełna owcza, futra baranie, skóry), prosty, archaiczny krój, naturalne kolory domowych tkanin o przewadze bieli (płótna, sukna). Starsze przekazy z Łemkowszczyzny z przełomu XVIII i XIX w. zarówno z północnych, jak i południowych stoków Karpat potwierdzają, że paradna odzież Rusnaków była biała, sporządzana z samodiałowych materiałów.

W ciągu XIX w., kiedy cała Łemkowszczyzna znajdowała się w obrębie jednego państwa, dzięki ożywionej działalności handlowej i rozwojowi rzemiosła w miasteczkach Podkarpacia (szczególnie na Słowacji), nawet do trudno dostępnych, izolowanych, górskich osad łemkowskich zaczęły powoli docierać nowe wytwory przemysłu tekstylnego. Działające w spiskich i nadpopradzkich miejscowościach farbiarnie nasycaly lokalny rynek popularnymi w Karpatach ręcznymi drukami na płótnie, zwanymi na Słowacji *modrotlaczem*. Cieszyły się one równie dużym powodzeniem na Spiszu i Szaryszu, jak pod Szczawnicą, Krynicią czy Gorlicami. Na targowych straganach i u domokrażnych handlarzy można było kupić coraz bogatszy asortyment artykułów do upiększania strojów (nici, krepinek, wstążek, koralików i cekinów). Tak więc już w drugiej połowie, a zwłaszcza pod koniec XIX w. w ubiorach łemkowskich na stare, archaiczne "tło" coraz grubszą warstwą nakładały się nowe elementy czerpane z różnych źródeł. Stroje – zwłaszcza kobiece – stawały się coraz barwniejsze i bardziej urozmaicone. Krystalizowały się lokalne odmiany, szczególnie liczne po południowej stronie Beskidów. Jednocześnie utrwały się odrębności, które w sposób wyraźny różniły stroje łemkowskie od ubiorów sąsiadujących z nimi grup polskich i słowackich a także innych rusińskich.

W obrębie Łemkowszczyzny po polskiej stronie wyodrębniły się w tradycyjnym stroju trzy główne odmiany: zachodnia – sięgająca od Popradu po dolinę górnej Wisłoki, środkowa – od górnej Wisłoki po źródła Wisłoka oraz wschodnia – obejmująca zlewisko Osławy i Osławicy. Na zachód od tego zwartego zasięgu, w okolicach Szczawnicy znajdowała się jeszcze enklawa tzw. Rusinów Szlachtowskich o wyróżniającym się stroju, mająca ściśle powiązania ze wsiami rusińskimi na słowackim Spiszu. Na terenie Słowacji istniały liczne subregiony Rusnaków – Łemków. Podstawowe typy ubiorów pokrywają się tu w przybliżeniu z zasięgami Spisza, Szarysza i Zemplina.

W tradycyjnych strojach łemkowskich, jakie funkcjonowały od końca XIX w. po lata międzywojenne XX w. – najwięcej archaicznych, dawnych elementów zachowało się w stroju męskim. Szyto go nadal przede wszystkim z surowców naturalnych domowej roboty – sukna i płótna lnianego oraz konopnego. Materiały fabryczne używane tu były znacznie rzadziej niż w ubiorach kobiecych, w zasadzie tylko na kamizelki.

Męska **koszuła** starego typu - *soroczka, koszela* - z płótna lnianego, była krótka, wkładana do spodni. W zbiorach muzealnych zachowały się koszule o archaicznym kroju zwanym *poncho*. Jego podstawą jest płat materiału złożony na pół (z wyciętym otworem na głowę), do którego doszywa się rękawy. Krój ten poznaje się po braku szwów na ramionach. Na Słowacji, np. w Zemplinie, występował dawny typ koszuli z szerokimi rękawami bez mankietów. Męskie koszule rzadko zdobiono. Na Rusi Szlachtowskiej i Spiszu wszywano wstawki z czerwonymi, tkanymi pasami. Hafty białe, płaskie oraz barwne krzyżkowe pojawiły się późno, głównie do stroju obrzędowego – ślubnego i drużbackiego. We wsiach Spisza, Szarysza i u Rusinów Szlachtowskich kawalerowie do uroczystego stroju zakładali na mankiety ozdobne *zapiąstki* sukienne, zdobione barwnym haftem.

Spodnie noszone przez Łemków były trojakiego rodzaju. Proste w kroju, szyte z płótna lnianego lub konopnego *gaczi*, z zewnętrznymi szwami na nogawkach i rozporem z prawej strony – używane były latem zarówno do pracy, jak i do stroju wyjściowego. W wielu wsiach po polskiej stronie nazywano je też *nohakami*. Po drugiej stronie Karpat różniono *gaczi* ze zwykłego płótna jako bieliznę spodnią i *nohavky* – płócienne spodnie wierzchnie. W regionach zemplińskim i szaryskim szyto je z grubszego, *czynowatego* płótna, tkanego na krosnach wielonicielnicy, zwanego *drelichem*. W pd. Zemplinie drelichowe *nohavky* noszono przez cały rok, również w zimie. Trzeci rodzaj łemkowskich spodni – to grube *chotośnie* z samodiałowego sukna owczego, o charakterystycznym kroju portek góralskich, z jednym (po prawej stronie) lub dwoma przyporami. Miały one lekko zwężające się nogawice z zewnętrznym szwem, przechodzącym górą w szew biegnący przez pośladki. Starsze *chotośnie* były szyte przeważnie z białego sukna, jedynie na Łemkowszczyźnie nadpopradzkiej z brązowego. Późniejsze najczęściej były ciemne. *Chotośnie* ozdabiano skromnie, podkreślając szwy wełnianym sznurkiem, czarnym lub kolorowym i obszywając przypory wąską wypustką z barwnego sukna (np. niebieskiego), niekiedy o ząbkowanej krawędzi. Bogato zdobio-

Łemko w białej, sukiennej *huńce* i *chotośniach*. Kwiatów, Łemkowszczyzna zach. Fot. R. Rein-fuss, l. 20. XX w., Arch. MBL w Sanoku.

ne, wyszywane kolorową włóczką wokół przyporów i w dole nogawic były jedynie *cholośnie* Rusinów Szlachtowskich szyte po I wojnie światowej. Był to wyraźny wpływ polskich Górali Szczawnickich.

W lecie na koszule wkładano **kamizelkę**, zwaną na Łemkowszczyźnie *łajbik*, *łajbyk*, *bruślik*, *druszlak*. Najstarsze *łajbyki* szyto z białego lub ciemnego, wełnianego samodziału. Były obrzeżone czarnym lub czerwonym sznurkiem na krawędziach, zapinano je na sznurkowe pętlice. Kamizelki samodziałowe były rzadkością już na początku XX w. Obok nich równolegle noszono *łajbyki* z sukna fabrycznego, niebieskie, ciemnogrnatowe lub czarne. Zdobiono je metalowymi, błyszczącymi guzikami i sukiennymi lamówkami. Podobne lecz strojniesze kamizelki noszono na terenie Szarysza, w okolicach Swidnika i Bardiowa. Na Łemkowszczyźnie wschodniej *łajbyki* bogato wyszywano czerwonym haftem łańcuszkowym w roślinne motywy. Takie kamizelki nosiła głównie młodzież męska na świąteczne okazje. U Rusinów Spiskich powszechne były kamizelki z delikatnego sukna czerwonego lub ciemnoniebieskiego, tzw. *anglijowe*, zdobione metalowymi guzikami i aplikacjami z czerwonych wstążek. Poza sukiennymi kamizelkami noszono również serdaki bez rękawów z baraniego futra, najczęściej białe, zdobione aplikacjami z barwnego safianu (*skoriany*k, *kożuszanka*).

W chłodniejsze dni na kamizelkę lub serdak nakładano sukienne, samodziałowe kurtki, tzw. **hunie**. Jest to starodawna część odzieży o kroju *poncho*, sięgająca poniżej bioder, z długimi rękawami i trzema rozciętymi fałdami z tyłu, zwanymi *kłaputami* lub poszerzona od pasa trójkątными klinami – *kryłami*. W większości wsi łemkowskich noszono *hunie* z brązowego sukna, lamowane wełnianymi sznurkami w dwóch kolorach. Jedynie na południe od Grybowa i Gorlic przeważały *hunie* białe z czarnym lamowaniem. Białe *huńki* nosili również Rusini Szlachtowscy. Po I wojnie światowej były one bogato haftowane w barwne, stylizowane ornamenty roślinne, podobnie jak u Górali Szczawnickich. U Rusnaków po słowackiej stronie poza dłuższymi *huniami* zachowały się też archaiczne w formie sukienne *gubańki*, *siracze* o kroju poprzecznego *poncho*, w których rękawy i górną część stanu tworzył jeden płat sukna złożony wpół. Dolna część była krótka i dość wąska, przylegająca do ciała.

Szczególą rolę w ubiorze Łemków spełniała **czucha**, *czuchania*, będąca symbolem zamożności i prestiżu. Na większe święta do cerkwi noszono ją obowiązkowo, nawet w lecie. Nie wypadało też nie mieć czuchy, choćby pożyczonej, do ślubu. Był to rodzaj obszernego płaszcza o kroju *poncho* z brązowego, samodziałowego sukna z dużym, prostopadłym, opadającym na plecy kołnierzem, który w czasie niepogody pełnił rolę kaptura. *Czuchy* noszono na ramionach jak pelerynę, a ich rękawy zaszyte dołem zastępowały kieszenie. *Czuchy* były tak charakterystyczne dla tego regionu, że jeden z dawnych badaczy Karpat, Wincenty Pol, nadał góralom z Beskidu Niskiego nazwę „Czuchońców”. Ubiór ten był znacznie zróżnicowany, szczególnie po płn. stronie Karpat. Na jarmarkach czy odpustach po wyglądzie *czuchy* Łemkowie rozpoznawali nieomylnie, z którego zakątka regionu pochodzi jej właściciel.

Huńka męska z sukna samodziałowego, zdobiona wełnianymi sznurkami – przód.
Wierchomla Wielka, Łemkowszczyzna zach., lata 30. XX w.
Ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu. Fot. P. Drożdżik

Ta sama *huńka* – tył z charakterystycznymi trzema *kłaputami*.

Czucha z trzema pasami na kołnierzu i torokami, Łemkowszczyzna zach., XIX/XX w., ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu. Fot. P. Drożdżik

Mężczyźni w zdobionych serdakach – *kożuszankach*, Toryski na Spiszu, Słowacja, lata 90. XX w. Fot. Archiwum Muzeum Narodowego w Szwidniku.

Kożuszek kobiety bogato zdobiony aplikacjami z safianu, Szwidnik, Słowacja. Ze zbiorów Muzeum Narodowego w Szwidniku. Fot. Archiwum Muzeum Narodowego w Szwidniku.

Spódnica *kabat* z ręcznie drukowanego płótna, drobno plisowana, Łemkowszczyzna zach., lata 30. XX w. Ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu. Fot. P. Drożdżik.

Na zachodzie Łemkowszczyzny, mniej więcej po linię Rychwałd – Gładyszów – Konieczna noszone były *czuchy* z kołnierzem i rękawami zdobionymi trzema poziomymi, białymi pasami i białymi frędzlami zwanymi *toroky*. Na wschód od tej linii prostokątny kołnierz *czuchy* miał z przodu kształt półkolistej pelerynki. Dół kołnierza zdobił jeden biały pas i długie, cienkie, białe troki zwane *świcami*. Odmianą środkowołemkowską występującą w okolicach Bednarki, Rozdziela i Pielgrzymki były *czuchy* o całym kołnierzu owalnym, tworzącym na ramionach i plecach krótką pelerynkę obszytą na krawędzi białym sznurkiem zwijanym w pętelki zwane *pupky* lub *cycyki*. U Łemków nadośląwskich na kołnierzu *czuchani* widniał szeroki biały pas z brązowym zygzakiem. Po południowej stronie Karpat *czuchy* z prostokątnym kołnierzem i trokami występowały w całym regionie, przy czym starsze szyte były częściej z białego samodziału. Na zachód od Popradu, np. na Rusi Szlachtowskiej, nie było ich w ogóle. Występowały natomiast, jako zapożyczenie, na terenach bezpośrednio sąsiadujących z Łemkami — na zachodniej Bojkowszczyźnie pod nazwą *czapiw* i sporadycznie u polskich Pogórzan (np. w Gródku) jako *cuwa*.

Na terenie Zemplina i Szarysza okryciem wierzchnim były również *gubanie* – obszerne, sięgające kolan, uszyte ze specjalnie tkanego samodziału wełnianego, z wyczesanym długim włosiem na wierzchu, przypominające baranice. *Gubanie* były ważnym elementem stroju obrzędowego (np. ślubnego). Znane są również u Bojków, a także na Węgrzech i w Rumunii.

W zimie zamożniejsi Łemkowie nosili baranie *kożuchy* z rękawami, pierwotnie białe, później także żółte, poszerzane na biodrach fałdami. Najokazalsze *kożuchy*, męskie i kobiece, bogato zdobione wielobarwnymi wyszyciami, aplikacjami i przetykankami z kolorowego safianu, szyli kuśnierze w Bardowie i Starej Lubowni na Słowacji. Tam zaopatrywali się w nie również Łemkowie galicyjscy.

Uzupełnieniem stroju zimowego były *czapki* barankowe obszyte niebieskim suknem oraz wełniane, wzorzyste rękawice plecione na drewnianych formach.

Rodzina łemkowska z Olchowca; mężczyzna w *czusze* ze *świcami* i *uherskim* kapeluszu. Łemkowszczyzna śr. Fot. R. Reinfuss, okres międzywojenny, Arch. MBL w Sanoku.

Całorocznym nakryciem głowy były u Łemków czarne, filcowe **kapelusze**. Najstarsze z nich zwano w Galicji *uherske*, ponieważ wyrabiali je kapelusznicy w niegdyś węgierskich miasteczkach północnej Słowacji (najsłynniejsze – w Michalowcach). Miały one okrągłą główkę i podwinięty do góry, wysoki otok o dużej średnicy. Na przełomie XIX i XX w. otok znacznie się zmniejszył i nie przesłaniał główki. *Uherske* kapelusze po polskiej stronie zanikły po powstaniu państwowej granicy w Karpatach. Dłużej – zwłaszcza w dolinie Osławy – utrzymały się słomiane kapelusze, w kształcie przypominające stare, filcowe. Kawalerowie na świąteczne okazje przystrajali kapelusze piórkami. Na Spiszu i Rusi Szlachtowskiej parobcy dekorowali je tzw. *rakami*, czyli paskami skóry wyciętymi górami w zęby, nabijanymi gęsto mosiężnymi ćwieczkami. Ozdoba ta znana była również u Górali Szczawnickich.

Najpopularniejszym obuwem łemkowskim były – znane w całym Karpatach – archaiczne w formie **kierpce**: *kyrpci*, *boczatory*. Krojono je z jednego kawałka skóry zszywanego rzemykiem, przymocowując do tyłki rzemienną lub wełnianą *nawotoką*. Zamożniejsi gazdowie do uroczystego stroju zakładali skórzane *skirmi* z wysokimi, sztywnymi cholewami, nabywane na targach po obu stronach Karpat. Bogaci Łemkowie nosili też szerokie pasy „*czeresy*”, szyte z podwójnej skóry, z wewnętrzną kieszenią, zapinane na kilka sprzączek.

Stroje kobiece były na Łemkowszczyźnie bardziej zróżnicowane terytorialnie, bogatsze w formach i zdobnictwie, barwniejsze od męskich. Obok tradycyjnych, samodziiałowych surowców (płótno, sukno), wcześniej do ich szycia zaczęto używać tekstyliów fabrycznych i rozmaitych *kramnych* materiałów zdobniczych. Na terenie Galicji wyraźnie zaznaczała się różnica między skromniejszymi, stonowanymi kolorystycznie i dłuższymi ubiorami z Łemkowszczyzny zachodniej i środkowej, od niesłychanie barwnych i wręcz z przepychem zdobionych strojów z doliny Osławy. Po stronie południowej Beskidu ilość odmian i bogactwo zdobnictwa kobiecego stroju były znacznie większe. Widoczne są tu również wyraźne wpływy ubiorów sąsiednich grup słowackich.

Koszule kobiece, tzw. *oplicza*, szyte były na całym obszarze z domowego, bielonego płótna. Miały najczęściej archaiczny krój bezprzyramkowy marszczony lub przyramkowy, z rozcięciem z przodu. W kroju bezprzyramkowym rękawy przyszywane były równoległe do stanu górną częścią pionowych krawędzi. Po zeszyciu tworzył się obszerny otwór na głowę, zbierany gęstym marszczeniem. W kroju przyramkowym przód i tył koszuli były połączone na ramionach prostokątnymi przyramkami, a rękawy wszywano prostopadle do stanu. Niekiedy rękawy sporządzano ze znacznie cieńszego, fabrycznego płótna. Na wschodniej Łemkowszczyźnie *oplicza* zdobiono haftem krzyżowym, natomiast w zachodniej części regionu miały przy szyi i rękawach

marszczone krezy z białym, ażurowym haftem. Na Rusi Szlachtowskiej do mankietów i na ramiona doszywane były ozdobne, tkane wstawki, czerwone z białymi prążkami, tzw. *smużki*. W Zemplinie i Szaryszu w wielu wsiach kobiece *oplecka* miały krótkie, bufiaste rękawy z marszczonymi falbanami. Gdzieś tam zdobiono je białym lub wielobarwnym haftem, koronkami, naszywkami i wstążkami. Jeśli koszula była krótka, u dołu doszywany był do niej płat grubego płótna, tzw. *poditok*, pełniący rolę spodniej bielizny.

Na *poditok* zakładano **spódnice** – *kabat*. Najstarsze, białe spódnice z domowego płótna na przełomie XIX i XX w. noszono już tylko pod spód jako halkę. Jedynie na wschodniej Łemkowszczyźnie zachowały się jeszcze gdzieś tam starodawne, białe *kabaty* szyte z samodziału lniano-wełnianego o splocie drelichowym, zdobione u dołu tkanymi, barwnymi pasami z przewagą czerwieni. Powszechnie zaś wierzchnie *kabaty* szyte były wówczas z płócien samodziałowych lub fabrycznych, ręcznie drukowanych techniką batikową w drobny, biały lub niebieski deseń na granatowym lub czarnym tle. Wyrabiano je głównie na południu Karpat, np. w Bardiowie czy Starej Lubowni, ale też w podkrynickiej Muszynie. Drukowane *kabaty* były długie niemal do kostek, szerokie, suto marszczone w pasie albo zaprasowywane w drobne pliski. Domowym sposobem utrwalania plisek było „zaparzanie” ich gorącymi bochnami chleba, świeżo wyjętymi z pieca. Na zachodniej i środkowej Łemkowszczyźnie drukowane *kabaty* zdobiono naszywanymi kolorowymi wstążkami i barwnym stębnowaniem.

Kobieta w ręcznie drukowanej spódnicy, chustce i fartuchu *tabatym*. Biała Woda, Rusz Szlachtowska. Fot. R. Reinfuss, l. 20. XX w., Arch. MBL w Sanoku.

W dolinie Osławy kobiety nosiły również drobno plisowane, różnobarwne *kabaty* przystrajane wstążkami, ale były one szyte z fabrycznego perkalu w jaskrawych kolorach: czerwonym, zielonym, żółtym, niebieskim, pomarańczowym i innych. Na Spiszu i Rusi Szlachtowskiej oprócz granatowych, drukowanych *wybijanek* noszono również tzw. *kanafaski* z samodziałowego drelichu, tkanego w pionowe, biało-czerwone paski. Były one niekiedy zeszyte w całość ze stanikiem – *żywotkiem*. W Szaryszu i Zemplinie wierzchnie *kaba-*

ty, szerokie, marszezone lub plisowane, były zazwyczaj znacznie krótsze niż na Spiszu. Szyto je z rozmaitych materiałów: drukowanych płócien, cienkich fabrycznych wełenek, perkali, wzorzystych kretonów. Panny chodziły w spódnicach o jasnych, żywych kolorach, starsze kobiety w ciemnych. Pod wierzchnią spódnicę wkładano zwykle *fordacz* – białą płócienną halkę zdobioną falbaną i koronkami. W całym regionie *kabaty* miały z przodu wstawkę z gorszego gatunku płótna, która zakryta była zapaską.

Na Łemkowszczyźnie galicyjskiej, oprócz doliny Osławy, dawne **zapa ski** – *fartuchy* były szyte z ręcznie drukowanych płócien lnianych lub bawełnianych, układanych w szerokie plisy. Na zachodzie i w centrum regionu miały u dołu szeroki szlak z ornamentem roślinnym w niebieskim lub żółtym kolorze. U Rusinów Szlachtowskich powodzeniem cieszyły się *fartuchy tabate* – ciemnoniebieskie, drukowane w duży, biały wzór kwiatowy, często dwustronne. Na zachodniej Łemkowszczyźnie noszono też jednobarwne *fartuchy* wełniane lub bawełniane, ozdabiane wstążkami i kupną pasmanterią. Panny często zakładały od święta zapaski z białego płóciennika, dekorowane ażurowym, białym haftem, względnie koronką. Starsze niewiasty chętnie nosiły ciemne zapaski z kwiecistym, haftowanym szlakiem. U Łemków nadosławskich *fartuchy* były bardzo kolorowe, drobno plisowane, kontrastowo dobrane do spódnicy, z szeroką falbaną innego koloru u dołu. Po słowackiej stronie obok szeroki

szlaków kobiety nosiły wąskie, krótkie *szurce*. Było ich wiele odmian. Na Spiszu, w okolicach Starej Lubowni szyto *fartuchy* z dwustronnie drukowanego *modrotlaczca*. W zachodnim Szaryszu modne były ciemne, półkoliste *szurce* z falbaną, a w rejonie Swidnika i Bardiowa – prostokątne, wąskie, z czarnej satyny, haftowane barwnie na krawędziach. Krótkie, drobno plisowane zapaski z cienkiej wełenki zdobione wstążkami noszono w Zemplinie w okolicach Czertyżnego i Olki.

Panny i młode mężatki do świątecznego i uroczystego stroju wkładały na *oplicza* **gorsety** – *lajbiki*. Łemkowskie gorsety starszego typu były skromne, szyte przeważnie z ciemnych, jednobarwnych tkanin – sukna, wełenki, później również

Kobiety łemkowskie idące do cerkwi w *kaftanykach* i drukowanych *kabatach*. Daliowa, Łemkowszczyzna śr. Fot. R. Reinfuss, l. 20. XX w. Arch. MBL w Sanoku.

aksamitu, atlasu, kwiecistego tybetu. Dołem miały szerokie kaletki, rzadziej – baskinę, były zapinane na guziki lub sznurowane. Zdobiono je najczęściej kolorowym stębnowaniem lub skromnym haftem płaskim. Na Rusi Szlachtowskiej kobiety nosiły gorsety *anglijowe* z cienkiej, czerwonej lub granatowej wełenki, zapinane na duże, metalowe guzy. Najpiękniej przystrajano sukienne, niebieskie *lajbiki* na wschodniej Łemkowszczyźnie, wyszywając je czerwonym, łańcuszkowym haftem w ozdobne woluty i ozdabiając rzędami metalowych guzków. U Łemków po południowej stronie Beskidu występowała wielka różnorodność gorsetów: *lajbyków*, *wajblików*, *bruslików*. Szyto je z podobnych materiałów jak wyżej opisane. Były zwykle krótkie, sięgające pasa lub powyżej niego (Zemplin), z przodu sznurowane lub zapinane na ozdobne, błyszczące guzy (okolice Swidnika). Zdobiono je naszyciami witymi sznurkiem, wstążkami, koronkami, lamówkami w ząbki. W wielu regionach (np. w okolicach Bardiowa) bogato je haftowano w ornamenty roślinne. Na Spiszu dość powszechnie *lajbiki* zeszywano ze spódnicy, np. z *kanafaską*. Starsze (i zamożniejsze) kobiety po obu stronach Karpat nosiły zamiast gorsetów krótkie, wełenkowe, niekiedy ocieplane, **kabaty** z rękawami, zwane *wizytami*, *jubkami*, *kaftanykami*, zapinane na ozdobne guziki. Czasem poszerzano je baskinką. Zdobione były pasmanterijnymi naszywkami, aplikacjami i barwnymi lamówkami.

Tradycyjnym, wierzchnim ubiorem zimowym były sukienne, samodzielne **huńki**, wyglądem i sposobem zdobienia podobne do męskich. Na Rusi Szlachtowskiej *huńki* były białe, a na środkowej Łemkowszczyźnie – brązowe, kolorowo lamowane. Zamożne gaździny nosiły również lubowniańskie i bardiowskie serdaki i kozuchy, najczęściej białe, pięknie zdobione barwnymi aplikacjami i wyszyciami.

Dość długo zachowały się na Łemkowszczyźnie – jako część "paradnego", uroczystego stroju – płócienne **płachty naramienne**, zwane *rańtuchami*, *obrusami*, *portami* (Polska), *portokami*, *polkami* i *piłkami* (Słowacja). Zszywano je wzdłuż z dwóch szerokości płótna samodzielnego, drelichu lub fabrycznego adamaszku. Na krańcach zdobione były niekiedy tkanymi czerwonymi pasami oraz frędzlami lub koronką. Kobiety galicyjskie często je kupowały za Karpatami.

Grupa Łemków ze wsi Żubracze: kobiety w bogato zdobionych *lajbykach*, plisowanych *kabatach* i zapaskach; dziewczynka w *krywulce*. Łemkowszczyzna wsch. Fot. R. Reinfuss, l. 30. XX w., Arch. MBL w Sanoku.

Na głowach kobiety nosiły zazwyczaj **chustki**, dawniej płócienne, białe, później – wzorzyste perkalowe lub wełnkowe. Na wschodzie i południu regionu wiązano je najczęściej pod brodą, w środkowej części – z tyłu głowy. Chustki odświętne, tzw. *facetyki*, zdobiono w tylnym narożu barwnym haftem kwiatowym. Na środkowej i wschodniej Łemkowszczyźnie długo utrzymała się duża, biała chusta, tzw. *wetyky facetyk*, ze zdobionym rogami, wiązana do tyłu, z misternie udrapowanymi przy twarzy fałdami. Długi koniec chusty wkładany był czasem pod gorset lub *huńkę*, a ozdobiony narożnik wystawał spod okrycia. U Łemków z południowej strony kobiety często nosiły ozdobne chustki na ramionach, niekiedy krzyżując je na piersiach i wiążąc z tyłu. Zakładano je pod *lajbik* lub noszono na wierzchu. Obowiązującym nakryciem głowy dla mężatek był **czepiec** wkładany pod chustkę. Czepce łemkowskie w kształcie płytkiej czapeczki szyte były zwykle z płócienka, kretonu lub tybetu, zdobione kolorowym stębnowaniem lub wstążeczkami. Na Spiszu czepce miały nad czołem charakterystyczny ząb. Panny na uroczyste okazje nosiły na głowie przystroj w formie wianka z usztywnionym, ozdobnym denkiem z tyłu i spływającymi na plecy wstążkami. Ozdoba ta pod nazwą *parta* najdłużej utrzymała się u Łemków po południowej stronie Karpat.

Współczesny odświętny strój Rusinek z Osturni na słowackim Spiszu. Fot. z 1981 r., Arch. Muzeum Narodowego w Swidniku.

Ozdoba stroju kobiecego były głównie korale, prawdziwe lub szklane paciorki wiązane w kilka sznurków. W dolinie Osławy ozdoby były bogatsze. Na szyi noszono tu również *krywulki* w kształcie szerokiej kryzy plecionej misternie z barwnych koraliików. Poniżej *krywulki*, na jedwabnej wstążce wisiał ciężki, mosiężny, odlewany krzyżyk. Wyrabiano je prawdopodobnie na Huculszczyźnie, a nabywano na odpustach po słowackiej stronie (np. w Krasnobrodzie). Przystroju dopełniały podwójna, wyszywana wstążka *basanunka* zakrywająca przód koszuli oraz wełniana krajka wiązana w pasie. Na nogach kobiety nosiły **kierpce** z *nawotoką*, podobne do męskich. Zamożniejsze Łemkinie wkładały od święta skórzane *skirni* lub drogie *safianky* z delikatnej, czerwonej skórki, kupowane na Słowacji.

Najstarszy tradycyjny strój Łemków przetrwał – niestety we fragmentach – wyłącznie w muzeach. Jego współczesna kontynuacja w postaci odświętnych, wzorowanych na tradycji ubiorach, noszonych na szczególne uroczystości świeckie lub religijne – utrzymuje się jedynie po południowej stronie Karpat, u Rusinów-Ukraińców na Słowacji. Oni bowiem do dziś zamieszkują, jako mniejszość etniczna, to samo co dawniej terytorium o zwartym zasięgu.

Przez Łemkowszczyznę po północnej stronie Karpat przeszły po II wojnie światowej dwie fale przymusowych akcji wysiedleńczych, które drastycznie przerwały ciągłość kulturową społeczności, od wieków zamieszkującej Beskidy. Ludność łemkowska została rozproszona po wielu miejscowościach na zachodzie Polski. W ostatnich latach pozytywnym zjawiskiem jest fakt powstawania zarówno w karpackich wsiach, jak i w zachodniej Polsce, coraz większej ilości łemkowskich zespołów folklorystycznych, kapel, grup wokalnych, które próbują odtworzyć – choćby w formie kostiumu scenicznego – i pielęgnować tradycje dawnego, oryginalnego stroju Łemków.

Maria Brylak – Załuska
Współpraca Anna Chudiková

Ważniejsza literatura:

1. Roman Reinfuss, *Łemkowie (opis etnograficzny)*, „Wierchy” XIV 1936.
2. Roman Reinfuss, *Proba charakterystyki etnograficznej Rusi Szlachtowskiej*, „Lud” XXXVII, Kraków 1947.
3. Roman Reinfuss, *Związki kulturowe po obu stronach Karpat w obrębie Łemkowszczyzny*, w: *Łemkowie w historii i kulturze Karpat*, część I, Rzeszów 1992.
4. Mirosław Sopoliga, *Granice i główne cechy kultury Łemków w południowo-wschodniej Słowacji*, w: *Łemkowie w historii i kulturze Karpat*, część I, Rzeszów 1992.
5. Anna Chudiková, *Вишивка в народному одязі русинів-українців східної Словаччини*, w: *Науковий збірник Музею Українсько-Руської Культури у Свиднику*, 21 Пряшів 1998.
6. Maria Brylak-Załuska, *O tradycyjnej kulturze materialnej Łemków*, w: *Łemkowie*, katalog wystawy w Muzeum Okręgowym w Nowym Sączu, 1984.

Oddziały Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu

Dom Gotycki

– ul. Lwowska 3, 33-300 Nowy Sącz, tel. (018) 443 77 08

Galeria Marii Ritter

– Rynek 2, 33-300 Nowy Sącz, tel. (018) 443 77 08

Galeria Dawna Synagoga

– ul. B. Joselewicza 12, 33-300 Nowy Sącz, tel. (018) 444 23 70

Sądecki Park Etnograficzny

– ul. Długoszowskiego 83b, 33-300 Nowy Sącz, tel. (018) 441 44 12

Muzeum Nikifora – Galeria Sztuki „Romanówka”

– Bulwary Dietla 19, 33-380 Krynica, tel. (018) 471 53 03

Cerkiew w Bartnem

– 38-307 Bartne

Muzeum Pienińskie im. J. Szalaya

– Plac Dietla 7, 34-460 Szczawnica, tel. (018) 262 22 58

Ośrodek Budownictwa Ludowego w Szymbarku

– 38-311 Szymbark, tel. (018) 351 31 14

Muzeum Łachów Sądeckich im. Z. S. Chrzastowskich w Podegrodziu

– 33-386 Podegrodzie, tel. (018) 445 90 33

Zamek w Wiśniczu

– Nowy Wiśnicz, tel. (014) 612 83 41

ДО ЦЕРКВИ, ДО МІСТА, НА ТАНЦІ

Традиційний народний одяг лемків русинів-українців по обох схилах Карпат

DO CERKVI, DO MESTA, DO TANCA

Tradičný ľudový odev Lemkov Rusínov-Ukrajincov z obidvoch strán Karpát

DO CERKVI, DO MESTA, DO TANCA

Tradičný ľudový odev Lemkov – Rusínov-Ukrajincov
z obidvoch strán Karpát

Výstava v SNM – Múzeu ukrajinsko-rusínskej kultúry
Centrálňa 258, Svidník

august – október 2003

ДО ЦЕРКВИ, ДО МІСТА, НА ТАНЦІ

Традиційний народний одяг лемків – русинів-українців
по обох схилах Карпат

Виставка в СНМ – Музею українсько-руської культури
вул. Центральна 258, Свидник

серпень – жовтень 2003

Каталог к выставке До церкви, до міста, до танца выдало
SNM-Музей украјинско-руси́нској култури во Свиднику.

Комисар выставки: Анна Чудикова

Текст каталогу: Анна Чудикова

Солупраца: Мария Брылак – Залуска

Фотографии: архивы SNM-MURK во Свиднику, Музей Округового в Новым
Сачу, Музей Будовництва Лудового в Санок (МБЛ)

Зодповедный за выданиe: PhDr. Miroslav Sopoliga DrSc., риадител Музеа

Накклад: 250 екземплярів

Витлачила: Тлачiareň свидницька, с.р.о.

Каталог до виставки До церкви, до міста, на танці видав
СНМ-Музей українсько-руської культури у Свитнику

Комисар виставки: Анна Худик

Текст каталогу: Анна Худик

Солупраця: Мария Брылак-Залуска

Фотографії: архіви СНМ-МУРК у Свиднику, Округний музей в
Новому Сончі, Музей народного будівництва в Сяноку (МНБ)

Відповідальний за видання: д-р Мирослав Сополіга, доктор наук,
директор Музею

Тираж: 250 примірників

Видрукували: Друкарні Свидницькі, с.р.о.

На выставке са презентую́т экспонаты зо збиорок музе́й:

Музей Округового в Новым Сачу с одделениами:

- Садеcki Park Etnograficzny

- О́сродек Будовництва Лудового в Сзымбарку

- Музей Пienińskie im. Szalala. Szalaya w Szczawnicy

Музей Будовництва Лудового в Санок

Музей Etnograficznego im. S. Udzieli w Krakowie

Музей Регионального в Яśle

Музей Лемковського Павла Стефановського в Биеланце

Музей – Скансену Культуры Лемковской в Зындрановой

Словенского национального музея – Музеа украјинско-руси́нској култури во
Свиднику

На виставці презентуються експонати з музеїв:

Обласний музей в Новому Сончі з відділами

- Садецкий парк етнографічний

- Осередок народного будівництва в Шимбарку

- П'єнінський музей ім. Салая в Щавниці

Музей народного будівництва в Сяноку

Етнографічний музей ім. Удзієлі в Кракові

Региональний музей в Яслі

Лемківський музей Павла Стефанівського в Биеланці

Музей-скансен лемківської культури у Зиндрановій

Словацький національний музей – Музей українсько-руської
культури у Свиднику

Významné miesto v mnohonárodnostnej rôznorodej kultúre stredných Karpát patrí Lemkovščíne. Tento región sa rozprestiera na severnej a južnej strane Nízkyh a Krynických Beskýd a na východno-západnej časti v rozlohe 150 km od rieky Oslavy a Laborca po Poprad. Je to oblasť osídlená rusínskymi (ukrajinskými) Goralmi, ktorí po celé stáročia aj napriek mnohým spoločensko-politickým zmenám žili v nepriaznivých klimatických podmienkach spoločne s poľskými a slovenskými Goralmi, Maďarmi, Židmi, Nemcami.

V procese formovania kultúry Lemkov (starší názov Ruski, Rusini, Rusnaki) významné miesto zohralo osídlenie Karpát najmä valaško-rusínska migrácia, ako aj spolunažívanie so susednými poľskými a slovenskými etnickými skupinami. Stáročiami sa spravovali v rámci tých istých štátnych útvarov (staro-uhorské obdobie, Rakúska monarchia, od roku 1867 Rakúsko-Uhorsko), pričom ich obyvateľstvo znášalo spoločné osudy sociálneho a národnostného útlaku. Nakoľko na území Karpát do roku 1918 neboli žiadne hranice, medzi obyvateľstvom sa udržiavali živé kontakty po obidvoch stranách hôr. Lemkovia z Haliče navštevovali jarmoky a trhy v podhorských slovenských mestečkách, napr. v Starej Ľubovni, Bardejove, vo Svidníku, ako aj pútnické miesta, ktoré sa konali pri cerkvách východného obradu. Významné boli najmä púte pri krásnobrodskom kláštore.

V originálnej tradičnej kultúre Lemkov, v ktorej isté archaické prvky sa zachovali až po súčasnosť náležité miesto patrí sviatočnému reprezentatívne odevu, ktorý spolu s jazykom zohral významnú úlohu v ľudovej kultúre. Tradičný odev v dedinskom prostredí bol istým identifikátorom. Vyjadroval istú patričnosť človeka ku „svojmu“ zoskupeniu, náboženskej príslušnosti či spoločenskej skupine. Informoval o spoločenskom postavení a majetnosti človeka, o jeho veku alebo stave. Pridržiaval sa istých tradícií a nepodliehal vonkajším vplyvom, ako sa to prejavilo v mestskom odevu.

Práve táto časť ľudovej kultúry – tradičný odev Lemkov sa prezentuje na výstave **Do cerkvi, do mesta, do tanca**. Jej zámerom je predstaviť originálne kultúrne dedičstvo tejto skupiny obyvateľstva na obidvoch stranách Karpát.

Veríme, že v spolupráci s Okresným múzeom v Nowom Sączu a ďalšími šiestimi múzeami v Poľsku a SNM - Múzeom ukrajinsko-rusínskej kultúry vo Svidníku sa podarilo priblížiť charakteristické regionálne prvky tradičného ľudového odevu z múzejných zbierok, priblížiť bohatstvo a krásu, ako aj lokálne zvláštnosti v odevu.

Charakteristickým pre lemkovský odev, ktorý má veľa spoločných prvkov s dávnym karpatským odevom bolo dôkladné prispôbenie sa poveternostným podmienkam horského prostredia, ako aj spracovanie surovín (ľan, konope, ovčia koža, vlna), archaický strih a prírodné farby domáceho plátna. V minulosti sviatočným odevom z obidvoch strán Karpát bol odev biely, o čom sa nachádzajú zmienky v staršej literatúre.

V 19. stor., keď Lemkovščina bola pod vládou jedného panstva vďaka oživeniu obchodných kontaktov a rozvoju remesiel v podkarpatských mestečkách začínajú prenikať materiály remeselnej a továrenskej výroby aj k tým najvzdialenejším regiónom. Spišské farbiarske cechy zásobovali miestny trh plátnom nazývaným **modrotlač**, ktoré bolo známe na Spiši, Šariši a na poľskej strane okolo Ščavnice, Krynice alebo Gorlic. Na jarmokoch a u podomových predavačov bola možnosť zakúpiť si rôzny asortiment doplnkov: nite, krepinky, gombíky, korálky a pod. Do odevu prenikajú nové prvky viacerými cestami, odev sa stáva rozmanitejším, začínajú sa kryštalizovať lokálne rôznorodosti.

Na poľskej strane Lemkovščiny sa vyčlenili tri typy tradičného odevu: západný – od rieky Poprad po dolinu vyšnej Vysloky, stredný – k prameňu Vysloky, a východný – sútok riek Oslavy a Oslavice. V okolí Ščavnice sa nachádza štvrtá skupina tzv. Šľachtovských Rusínov, ktorí majú v odevu veľa spoločných prvkov s odevom pohraničných rusínskych dedín na Slovensku. Na Slovensku v oblasti obývanej Rusínmi-Ukrajincami tradičný odev bol viac mnohotvárnejší. Z tohto dôvodu vyčleniť určité typy odevov je pomerne zložité, preto sa budeme pridrižovať teritoriálneho rozdelenia podľa regiónov Zemplín, Šariš a Spiš.

V tradičnom lemkovskom odevu z konca 19. do medzivojnového obdobia 20. stor. najviac archaických prvkov sa zachovalo v mužskom odevu. Šli ho z tkanín domácej výroby (ľanové alebo konopné plátno, súkno), priemyselné materiály sa používali menej ako v ženskom odevu.

Mužská košeľa **košeľa**, **koúľa**, **soročka** mala archaický strih zvaný **pončo**, ušitá bola z jednej šírky plátna prehnutého v pleciach s nastrihnutým otvorom a rázporkom pre hlavu, z boku boli prišité rukávy. Práve bez ramenné švy boli rozlišovacím znakom tohto strihového princípu. Vývojovo staršie boli košele so širokými rukávami bez manžiet. Spočiatku sa košele nezdobili až neskôr sa objavuje biela, farebná krížiková alebo plná výšivka a to najmä na sviatočnom a obradovom odevu. V niektorých spišských a šarišských lokalitách na Slovensku a u Šľachtovských Rusínov na poľskej strane sa nosili zápästky **zapjastky** pletené špeciálnym spôsobom z farebnej vlny, ktoré sa navliekali na zápästie.

Lemkovia nosili nohavice trojakého druhu. V letnom období do práce ale aj vo sviatok sa nosili **gači** ušité z ľanového alebo konopného plátna, ktoré mali jednoduchý strih s vnútorným švom a rázporkom na pravej strane. V niektorých dedinách na poľskej strane ich nazývali aj **nohatky**. Na druhej strane Karpát tieto **gači** plnili funkciu spodnej bielizne, pričom v páse sa stiahli navlečenou tkanicou do tzv. **hačnika**. Pretože boli ušité z nekvalitného hrubého plátna zvaného **kločane polotno** nazývali ich aj **kločanky**. Vrchné nohavice **nohavky** šli z plátna **drelichu** tkaného špeciálnym spôsobom na štyroch **ponožajoch**. Tretím typom nohavíc boli hrubé **chološne** ušité zo súkna zvaného **postav**.

Vpredu mali jeden alebo dva rázporoky, po stranách bol všitý pásik farebného súkna alebo vlnený šnúrok. Vývojovo staršie boli nohavice bielej farby. Na severnom Slovensku v doline Popradu sa vyskytovali hnedé, neskoršie ich šili v tmavých farbách. V spodnej časti mali rázporok. Po prvej svetovej vojne pod vplyvom poľských ščavnických Goralov **chološne** Šľachtovských Rusínov sa vyznačovali nápaditou farebnou vložkou pri rázporoku. Obdobné **chološne** boli známe v slovenskom pohraničí (Osturňa) a v ždiarskej doline.

Na košeľe muži obliekali vesty siahajúce obvykle do pása, ktoré na Lemkovščine nazývali **lajbik**, **bruslik**, **drušlak**, **vajblik**. Šili ich z bieleho a čierneho domáceho súkna a zdobili čiernym alebo červeným šnúrovaním, vysekávaným súknom a najmä gombíkmi. Zapínali sa na slučky. Začiatkom 20. stor. vesty začali šiť zo súkenných priemyselných materiálov modrej, hnedej alebo čiernej farby. Zdobili ich našívanými kovovými gombíkmi, súkenným lemom a to najmä v okolí Svidníka a Bardejova. Na východnej Lemkovščine vesty boli vyšívane červeným rastlinným ornamentom. Okrem súkenných viest nosili aj kožuštky **skorjanyky**, **kožušanky** vyrobené z ovčej kože. Rozšírenými boli biele kožuštky, ktoré zdobili výšivkou a farebnými aplikáciami z jemnej kože irchy.

V zimnom období muži nosili kabanice **hune**, **siraky**. Táto starodávna časť odevu s dlhými rukávmi mala kimonový strih bez ramenných švov a dĺžku po boky. V páse bola rozšírená s odstávajúcim šosíkom alebo bočnými klinmi, okraje lemovali farebné šnúrky. Kabanice boli biele alebo hnedé. Archaický typ vrchného odevu sa zachoval v časti slovenského obyvateľstva najmä v regióne Zemplína, kde tzv. **gubaňky** mali podobný strih, pričom rukávy a plecيا boli ušité z jednej šírky súkna a jej spodná časť z druhej.

Významné miesto v odevu Lemkov sa pripisovalo halene **čuha**, **čuhaňa**, ktorá bola symbolom zámožnosti a prestíže. Nosievali ju prehodenú cez plecيا do cerkvi, na jarmok a bola predovšetkým súčasťou svadobného odevu. Siahala do pol lýtok alebo až po členky. Charakteristickým znakom haleny bol veľký štvorcový preložený alebo oválny golier, ktorým si chránili hlavu v nepriaznivom počasí. Rukávy, ktoré sa zvykli zospodu zošiť, slúžili ako kapsa na odkladanie a prenášanie rôznych predmetov. Haleny sa vyskytovali najmä na poľskej strane Karpát a podľa ich rôznorodosti bolo možné rozoznať, z ktorého regiónu pochádzal jej majiteľ. Na západnej Lemkovščine približne v smere Richvald – Gladyšov – Konečná nosili **čuhy** zdobené na golieri a rukávoch tromi priečnymi bielymi pásmi a bielymi strapcami. Východnejšie od tejto oblasti obdĺžnikový golier v prednej časti haleny mal formu oválnej peleriny. Okraje zdobil jeden biely pas a dlhé tenké biele strapce nazývané **švice**. V okolí Bednarki, Rodziela a Pelhžymki boli známe **čuhy** s okrúhlymi goliermi, ktoré na pleciach vytvárali krátku pelerínku obšitú šnúrkou s viazanými slučkami, zvanými **pupki** alebo

cycki. U nadoslavských Lemkov goliere **čuchani** zdobil široký biely pas s hnedou cikcakovitou čiarou, na slovenskej strane Karpát goliere boli obdĺžnikové so strapcami. V niektorých lokalitách (ako napr. Šľachtovská Rus) táto časť odevu nebola známa, jej sporadicky výskyt sa zdôvodňuje ako prevzatý element susedných oblastí. Na Bojkovščine podobné haleny nazývali **capiv**, u poľských Pohoržan **cuva**. V regióne Šariša a čiastočne Zemplína haleny **gubane** siahali po kolena a boli zhotovené z vlnenej tkaniny s vyčesaným vlasom na povrchu, pripomínajúc kožušinu. **Gubaňa** ako súčasť svadobného odevu ženicha bola symbolom bohatstva a plodnosti. Takéto druhy halien sa vyskytovali aj u Bojkov, Maďarov a Rumunov.

V zimnom období muži nosili biele, neskôr hnedé kožuchy. Boli rovného strihu alebo vypasovaného do drieku, od pása rozšíreného do šosov. Výzdobu kožuchov tvorila farebná kožená aplikácia doplnená výšivkou, kraje lemovala kožušina. Na Slovensku kožuchy šili kožušníci v Bardejove a v Starej Ľubovni, kam chodili kupovať aj haličskí Lemkovia. Doplnkom mužského odevu boli baranice **barankovy čapky** obšité súknom a pletené rukavice. Celoročnou pokrývkou hlavy mužov boli čierne klobúky **kapel'uše**, **kapel'uchy**, **krysky**, najstaršie sa nazývali **uhorské** (názov pochádza od miesta ich vyhotovenia v uhorských mestečkách). Mali okrúhlu formu dookola lemovanú s hore vyhnutou strieškou. Postupne sa strieška natoľko zmenšovala, že nepresahovala hlavu. Mládenci zdobili klobúky farebnými stuhami a zastoknutými pierkami. Vytvorením hraníc cez Karpaty klobúky na poľskej strane sa začali vytrácať, v doline rieky Oslavy sa zachovali iba slamené klobúky **krisaky**, ktoré boli známe aj v niektorých lokalitách na Slovensku.

K najstaršej ovinovacej obuvi v Karpatách patria krpce **kerpci**, **bočkory**, ktoré šili z jedného kusa kože obdĺžnikového tvaru zošitého tenkým pruhom kože. Nohy ovinovali kúskom domáceho plátna **onuči** a pripevňovali k nohe čiernymi vlnenými motúzmi **navoloky**. Majetnejší kupovali na jarmokoch kožené čižmy, nosili aj široké remene **čeresy** vyhotovené z dvojitej kože s vnútornou kapsičkou na uloženie drobných vecí. **Čeresy** sa zapínali vpredu na kovové spony a remienky.

Ženský odev na rozdiel od mužského bol oveľa rozmanitejší a viac dekoratívnejší. Vedľa tradičného domáceho plátna v odevu žien sa častejšie vyskytovali aj materiály priemyselnej výroby. Na území Haliče výraznejšie vystupujú do popredia rozdiely medzi jednoduchým dlhším odevom strednej a západnej Lemkovščiny a oveľa farebnejším, viac dekoratívnejším odevom doliny Oslavy. V odevu Rusínov-Ukrajincov južných svahov Karpát na Slovensku zaznamenávame ešte výraznejšie zmeny v dôsledku spolunažívania na tomto území rôznych etnických skupín, ktoré sa navzájom bezprostredne ovplyvňovali.

Ženská košeľa, ktorú nazývali **opliča, pliča, stanča** bola ušitá z domáceho bieleho plátna. Často mala archaický strih s rovnobežne prišíťmi k drieku širokými rukávmi spolu pozbieranými do obšivky pri krku. Ďalší typ ženskej košele mal úzke rukávy prišité do pravého uhla. Takéto košele mali vpredu rázporok. Rukávy neraz boli z tenkých kupovaných materiálov. Na východnej Lemkovščine košele zdobili krížikovou výšivkou, v západnejších oblastiach mali biele vyšívanie s krajkou. Na Šľachtovskej Rusi manžety a náplecníky tkali z červeného plátna s bielymi páskmi. Na Zemplíne, Šariši a v časti Spiša nosili krátke košele. Niekedy k nim prišívajú spodničku **podilok, podolok**, čím sa predlžovali a postupne nadobúdali funkciu spodnej bielizne. Okrem krátkych košiel nosili na Spiši aj dlhé košele zdobené drobnou krížikovou výšivkou a hustým riasením. V okolí Svidníka a Bardejova (Horný Šariš) rukávy zdobili plnou výšivkou s rastlinným ornamentom, východnejšie prevládala krížiková výšivka. Rukávy na košeliach boli dlhé alebo krátke.

Na spodničku **podilok, podolok** obliekali vrchnú sukňu **kabat**. V niektorých lokalitách nosili sukne z bieleho plátna domácej výroby, najčastejšie sa však vyskytovali sukne ušité z domácej modrotlačé alebo z továrenského plátna. Farbiarne na Slovensku boli známe v Starej Ľubovni, Bardejove, v Levoči ako aj v poľskej Mušine. Sukne z modrotlačé boli dlhšie, riasené alebo skladané. Na západnej a strednej Lemkovščine modrotlačové sukne v spodnej časti zdobili našívanými farebnými stužkami alebo prešívanými farebnými niťami. Na Spiši a Šľachtovskej Rusi nosili sukne tzv. **kanafaski** z červenej činovate s bielymi pozdĺžnymi páskmi. K týmto sukniam zvykli prišívajú živôtky. Vo východných oblastiach Slovenska nosili sukne po kolena. Tieto boli buď stiahnuté v páse alebo naberané do širokých alebo úzkych záhybov, ušité boli z továrenských textílií: kartónu, batistu, brokátu, tenkej vlny a pod. Do predného dielu sukne pre úsporu materiálu všívali lacnejšiu látku, ktorú zakrývala zástera.

Zástery **šurc, fartuch, chusta** boli taktiež rôznorodé: jednopoloové, dvojpolové, úzke, široké, riasené, s volánom a pod. Šili ich z rôznych textílií s lokálnymi dekoratívnymi obmenami.

Ďalšou súčasťou ženského odevu boli živôtky **lajbyky, vajblyky, bruslyky**. Dávnejšie boli jednoduché, neskôr ich šili z jednofarebných a vzorovaných materiálov: súkna, brokátov, kartónov, kašmíru **tebetu**. V prednej časti sa zapínali na gombíky alebo sa viazali stužkou. V páse boli hladké alebo s našíťmi skladanými volánikmi. Ozdobovali sa výšivkou, šnurovaním, nášivkami a farebnými gombíkmi.

Vrchným odevom boli krátke kabátce s dlhými rukávmi **vizitky, jobky, kaftanki**, ktoré sa zapínali dekoratívnymi gombíkmi a zdobili ich rôzne nášivky, stužky, krajky. Ženské súkenné **huňky** a kožuchy boli podobné

mužským. Pomerne dlho sa zachovali plachietky na pleciah **rantuchy, obrusy, porty, polky, pilky**, ktoré zhotovovali z bieleho alebo červeného domáceho prížkovaného plátna **drelichu** ako aj z kupovaného damasku.

Na prikrývanie hlavy, krku alebo pliec ženy používali šatky **chustky, facelyky**. Šatky staršieho pôvodu boli biele, plátenné, neskôr prevládali vzorované zo šifónu, batistu alebo z vlnených materiálov. Vo východných a južných oblastiach šatky uväzovali na uzol pod bradou, v stredných oblastiach zozadu. Vonkajšiu stranu sviatočných šatiek zdobila výšivka. Na východnej a strednej Lemkovščine sa dlho udržala veľká biela šatka **velyky facelyk** s vyšívaným cípom, ktorá sa viazala vzadu. Okolo tváre mala záhyby. Jej dlhé konce zakrýval živôtik alebo kabátik, pričom vyšívaná časť bola odkrytá. Rusíni-Ukrajinci na Slovensku podobné šatky nosili prehodené cez pleciah, prekrižené na prsiach a uviazané na chrbte.

Nevyhnutnou pokrývkou hlavy vydatých žien bol čepiec **čepec, čipec**, ktorý sa nosil pod šatkou. Bola to malá čiapočka s čelenkou a dienkom v zadnej časti, ušitá z rôznych materiálov, ozdobená čipkami, výšivkou, farebnými stužkami a korálkami. Súčasťou sviatočnej a obradovej úpravy hlavy dievčat boli ozdobné čelenky **party**, ktoré sa najdlhšie zachovali v južných oblastiach Karpát.

Výzdobou žien boli ozajstné pravé a sklenené korálky. Navliekali ich na niekoľko šnúrok a uväzovali na krk. Bohatšia výzdoba sa vyskytuje v údolí rieky Oslavy. Ženy tu nosili na krku **kryvul'ki** vypletené z farebných korálok, pričom zospodu na hodvábenej stužke visel mosadzný odliaty krížik. Tieto krížiky zhotovovali pravdepodobne na Huculščine a kupovali ich na pútnických miestach na Slovensku, napríklad v Krásnom Brode. Medzi ďalšie ozdobné doplnky patrili vlnený opasok a vyšívaná stužka **basanunka**, ktorá zakrývala prednú časť košele. Ženy podobne ako muži nosili na nohách krpce s **navolokmi** a kožené čižmy **skirni**.

Najstarší tradičný odev Rusínov-Ukrajincov (Lemkov) sa zachoval predovšetkým v múzeách. V súčasnosti sa tradičný ľudový odev v jednoduchom prevedení ešte nosí pri rôznych kultúrno-spoločenských podujatiach, slávnostiach náboženského charakteru a čiastočne sa zachoval v niektorých lokalitách na Slovensku obývanými Rusínmi-Ukrajincami. Po druhej svetovej vojne poľských Lemkov, ktorí po dlhé stáročia žili v Karpatách násilne vysídli do západných a severných častí Poľska, čím sa popretrhávala kultúrna integrita jeho obyvateľstva. Pozitívom posledných rokov je vznik a oživenie folklórnych skupín a kapiel, ktoré aspoň čiastočne sa snažia oživiť a tak zachovať dávne tradície originálneho ukrajinského (lemkovského) ľudového odevu.

Anna Chudíková
v spolupráci s Mariou Brylak-Zaľuskou

Lemko v čuže. Wapienne. Stredná Lemkovščina, 20. roky 20. stor.
Archív MBL v Sanoku.
Лемко в чужі. Вапінне. Середня Лемківщина, 20 роки XX ст.
Архів МНБ в Сяноку.

Muži v kožušankach z Torysiek. Spiš, 90. roky 20. stor.
Archív SNM-MURK vo Svidniku.
Чоловіки з Торисок в кожушанках. Спиш, 90 роки XX ст.
Архів СНМ-МУРК у Свиднику.

Mužská huňka s domáceho súkna zdobená vlnenými šnúrkami. Wierchomla Wielka.
Západná Lemkovščina, 30. roky 20. stor. Archív MO v Nowym Sączu.
Чоловіча гунька з домотканого полотна, оздоблена хвилястими шнурками.
Верхомла Велка. Західна Лемківщина, 30 роки XX ст. Архів МО в Новому Санці.

Ženský kožuš z Svidníka. Šariš, začiatok 20. stor. Archív SNM-MURK vo Svidniku.
Жіночий кожух із Свидника. Шаріш, початок XX ст.
Архів СНМ-МУРК у Свиднику.

Ženy z Cerminy. Šariš, začiatok 20. stor. Archív SNM-MURK vo Svidniku.
Жінки з Цернини. Шаріш, початок XX ст. Архів СНМ-МУРК у Свиднику.

Lemkovská rodina z Olchowca. Muž oblečený v čuže so švicami a v uhorskom klobúku. Stredná Lemkovščina. Foto R. Reinfuss, medzivojnové obdobie. Archív MBL v Sanoku.

Лемківська сім'я з Олховца. Чоловік одягнений в чужі зі свіцями та в угорським капелюсі. Середня Лемківщина. Фото Р. Райнфусс, міжвоєнний період. Архів МНБ в Сяноку.

Lemko v bielej súkennej huňke a chološňach. Kwiaton. Západná Lemkovščina. Foto R. Reinfuss, 20. roky 20. stor. Archív MBL v Sanoku.

Лемко в білій суконній гуньці та холошнях. Квятонь. Західна Лемківщина. Фото Р. Райнфусс, 20 роки XX ст. Архів МНБ в Сяноку.

Lemkovská rodina s obce Zubracze. Východná Lemkovščina. Foto R. Reinfuss, 30. roky 20. stor. Archív MBL v Sanoku.

Лемківська сім'я із села Жубраче. Східна Лемківщина. Фото Р. Райнфусс, 30 роки XX ст. Архів МНБ в Сяноку.

Žena v modrotlačovej šatke, súkne a zástere. Biela Woda, Šľachtovská Rus. Foto R. Reinfuss, 20 roky 20. stor. Archív MBL v Sanoku.
 Жінка у вибійчаний хустині, спідниці та фартуху. Біла Вода, Шляхтовська Русь. Фото Р. Райнфусс, 20 роки XX ст. Архів МНБ в Сяноку.

Sviatočný odev žien z Osturne. Spiš, 1981. Archív SNM-MURK vo Svidniku.
 Жіночий святковий одяг з Остурні. Спиш, 1981. Архів СНМ-МУРК у Свиднику.

Rodina z Dubovej Šariš. 20. roky 20. stor. Archív SNM-MURK vo Svidniku.
 Сім'я з Дубової. Шаріш. 20 роки XX ст. Архів СНМ-МУРК у Свиднику.

Staršia žena v ľajbyku a vyšivanej soročki. Čertižné. Zemplín, prvá polovica 20. stor.
 Archív SNM-MURK vo Svidniku.
 Старша за віком жінка з Чертіжного в лайбику та вишиваній сорочці. Земплін,
 перша половина XX ст. Архів СНМ-МУРК у Свиднику.

Rodina z Blažova. Spiš. 30. roky 20. stor. Archív SNM-MURK vo Svidniku.
Сім'я з Блажова. Спиш, 30 роки XX ст. Архів СНМ-МУРК у Свиднику.

Fotografia na obálke:

Čucha s tromi pásmi na golieri a strapcami. Západná Lemkovščina. 19.-20. stor.
Archív MO v Nowom Sączu.

Fotografia na obkladnici:

Чуга, комір якої оздоблений трьома смугами та тороками. Західна
Лемківщина. ХІХ-ХХ ст. Архів МО в Новому Санчі.

Fotografia na titulnej strane:

Rodina z Bžan. Šariš. 1926. Archív SNM-MURK vo Svidniku.

Fotografia na peršiu storinici:

Сім'я із Бжан. Шаріш, 1926. Архів СНМ-МУРК у Свиднику.

Серед багатоетнічної різноманітної культури середніх Карпат визначне місце належить Лемківщині. Займає вона північні та південні сторони Низького та Криницького Бескиду, а із сходу на захід простягається на площі 150 км від ріки Ослави та Лаборця до Попраду. Була це область заселена руськими (українськими) горалами, які в продовж віків наперекір зміненим політичним конфігураціям жили в суворих кліматичних умовах із польськими та словацькими горалами, угорцями, свреями, німцями.

В процесі формування культури лемків (їх давніша назва - руські, русини, руснаки) визначне місце, крім іншого, відіграло заселення Карпат, передусім волосько-руська міграція та взаємозв'язки із сусідніми польськими та словацькими етнічними групами. Лемкам випала особливо важка доля через політичну ситуацію. Вони були уямленими в продовж кількох століть (старо-угорський період, Австрійська монархія, а від 1867 р. Австро-Угорщина). Відсутність кордону в Карпатах до 1918 року сприяли жвавим зв'язкам між населенням по обох схилах гір. Тому часто русини з Галичини приходили на ярмарки та торги в підгірські словацькі містечка, напр. в Стару Любовню, Бардіїв, Свидник, відвідували також місця прощ - одпустів при церквах східного обряду, особливо монастир в Красноброді.

Що стосується оригінальної культури Лемківщини, яка в певних архаїчних проявах в основному збереглась донині, одним з найважливішим її елементом був святковий репрезентативний одяг, який поряд з мовою посідав визначне місце в народній культурі. Традиційний одяг в сільському середовищі завжди був певним ідентифікатором. Виразив приналежність людини до певного „свого” гурту, конфесійної приналежності чи соціальної групи. Інформував про суспільне становище чи мастність людини, її вік, стан. Додержував певні традиції та не підлягав зовнішнім впливам, як це можна спостерігати в міському одязі.

І саме ця частина народної культури – традиційний одяг русинів-українців (лемків) і презентується на виставці **До церкви, до міста, на танці**. Її заміром було, можливо вперше, показати оригінальну культурну спадщину цієї групи населення по обох схилах Карпат.

У співпраці з Округним музеєм в Новому Санчі та дальших шести музеїв Польщі й СНМ - Музеєм українсько-руської культури у Свиднику вдалось, гадаю, показати найтипівіші регіональні елементи традиційного народного одягу з музейних колекцій й таким чином наблизити красу та локальні особливості одягу.

Для лемківського одягу, який має багато спільного з давнім карпатським, було характерним досконале пристосування кліматичним умовам гірського середовища, самопостачання сировинами (льон, коноплі, овеча шкіра, вовна), архаїчний крій та натуральні кольори домотканих полотен. Із старшої літератури відомо, що святковим одягом населення по обох схилах Карпат в минулому був одяг білий.

На протязі XIX ст. завдяки поживленню торговельних відносин та розвитку ремесел в підкарпатських містечках навіть до тих найвіддаленіших регіонів починають проникати товари ремісничого та промислового виробництва. Спиські фарбувальні цехи постачали для локального ринку полотно з вибіркою, так звану **модротлач**, часто використовувану на Спиші, Шариші та на польській стороні біля Щавниці, Криниці чи Горлицях. На ярмарках та від домашніх продавців можна було закупити різний асортимент допоміжного товару: нитки, різні нашивки, стрічки, гудзики, намистини тощо. Так до традиційного одягу різними джерелами почали проникати нові елементи, чим одяг ставав більш різноманітним, почали кристалізуватись локальні різноманітності.

По польській стороні Лемківщини виділились три області типового традиційного одягу: західна – від ріки Попрад по долину вишньої Вислоки, середня – до витoku Вислоки, та східна – злиття рік Ослави та Ославиці. В околиці Щавниці знаходилась ще четверта група так званих шляхтовських русинів, яка мала багато спільних елементів з одягом прикордонних руських сіл на Словаччині. По словацькій стороні в областях, заселених русько-українським населенням, одяг був більш різноманітнішим і тому виділити певні характерні типи одягу даної місцевості можна лише на підставі територіального розподілу на регіони: Земплин, Шариш, Спиш.

В традиційному лемківському одязі з кінця XIX до міжвоєнних років XX ст. найбільш архаїчних елементів збереглося в чоловічому вбранні. Шили його з домотканого лляного, конопляного полотна та сукна, текстильні матеріали застосовували не так часто, як в жіночому одязі.

Чоловіча сорочка – **кошеля**, **кошуля**, **сорочка** мала архаїчний тунікоподібний крій званий **пончо**, в основному була пошита з одного куска полотна, перегнутого в плечевій частині з викроєним отвором для голови. Збоку були пришиті рукави. Розпізнати таку сорочку можна було тим, що на ній в частині плечей були відсутні шви. До старших типів сорочок належали сорочки із широкими рукавами без манжет. Їх не прикрашували, біле чи кольорове вишивання хрестиковою технікою або гладдю появилось значно пізніше, особливо в одязі святковому чи обрядовому. В декотрих спиських та шариських селах на Словаччині та у шляхтовських русинів на польській стороні були відомі **зап'ястки**, плетені спеціальним способом із кольорової вовни та ниток, які накладали на манжети рукавів.

Ногавиці, які носили Лемки, були троякого виду. Прості за покромом, пошиті з лляного або конопляного полотна – **ґачі** із внутрішнім швом та розпіркою з правої сторони. В багатьох селах на польській стороні їх ще називали **ногаўки**. З другого боку Карпат **ґачі** мали інше значення, були спіднім одягом, виконували функцію білизни і шили їх з полотна гіршої

якості – **клочаного**, від чого й назва – **клочанки**, які в пояській частині стягувались шнурком до так званого **ґачника**. **Ногавки** – були полотняні верхні ногавиці, пошиті із полотна **дрелих**, яке було ткане спеціальним способом на **поножайох**. Третій тип штанів – **грубі холошні** із сукна, званого **постав**, мали одну або дві розпірки, по сторонах вшивали кольорове сукно або вовняний шнурок. Старші типи були білого кольору, в надпопрядській області зустрічаємо і коричневі, пізніше їх шили із полотна темніших кольорів. В спідній частині ногавиць були по зовнішній стороні розпірки. Виразну кольорову вкладку біля розпірки внизу, особливо після першої світової війни, мали **холошні** шляхтовських русинів. Був це вплив польських горалів щавницьких. Із словацької сторони такі **холошні** носили в прикордонному із Польщею селі Остурня та словацьких селах ждярської долини.

Поверх сорочок носили безрукавки, звані на Лемківщині **лайбик**, **бруслік**, **друшлак**, **вайблік**. Були пошиті з білого або чорного домотканого сукна, прикрашені чорним або червоним шнурком й застібувались шнурковими петлями. Початком XX ст. шили їх із синіх, коричневих або чорних текстильних сукон. Прикрашували їх, особливо в околиці Свидниччини та Бардіївщини, нашитими металевими гудзиками та суконною облямівкою. На східній Лемківщині безрукавки вишивали рослинним орнаментом червоного кольору. Поряд із суконними безрукавками чоловіки носили безрукаві кожушанки з баранячого хутра, найчастіше білі, прикрашуючи їх кольоровим сап'яном – **ірхою**. Звали їх **скоряники**, **кожушанкы**.

В холодні дні носили сукняні куртки **гуні**, **сіраки**. Ця старовинна частина одягу була покромом **пончо**, довжини нижче стану із довгими рукавами, в пояській частині розширена фалдами або клинам та краями з облямівкою кольоровими шнурками. Були коричневого або білого кольорів. Архаїчний тип верхнього одягу зберігся в частині русько-українського населення (Земплин), де так звані **ґубанькы** тунікоподібного крою мали верхню частину з рукавами пошиту з однієї ширини полотна, до якої була пришита спідня частина із дальшої ширини полотна.

Важливе місце в одязі лемків посідала **чуга**, **чуганя**, яка була символом заможності та престижі. Носили їх перекинутими через плечі до церкви, вони стали частиною весільного одягу. Довгі до литок, мали широкий – прямокутної або овальної форми комір, який захищав голову в непогоду. Рукави іноді зшивали, чим вони ставали місцем переховування та перенесення різних речей. Особливо поширеними вони були на польській стороні Карпат. За їх значною різновидністю можна було встановити, з

котрого регіону походить її власник. На західній Лемківщині, приблизно в напрямі Рихвальд - Гладишов - Конечна, носили **чуги** з коміром та рукавами прикрашеними трьома поперечними білими смугами та білими тороками. В напрямі на схід від згадуваної області прямокутна форма коміра спереду мала вигляд півкруглої пелерини. Краї коміра приоздоблював один білий пас та довгі тонкі білі тороки, називані **свіцями**. Іншими були **чуги** з околиці Беднарки, Родзела та Пелгжимки, у яких був круглий комір, який витворював на плечах та руках коротку пелеринку, обшиту навколо в'язаним шнурком укладеним у петлі, звані **пупкі** або **цицкі**. У надославських лемків на комірі **чухані** на білій смузі був вишитий темною вовняною ниткою зигзаг, так звана **кривулька**. По словацькій стороні Карпат **чуги** мали прямокутний комір з тороками. В деяких областях (напр. Шляхтовська Русь) ця частина одягу не була відома, вона спорадично виступає як запозичений атрибут із сусідніх регіонів. На Бойківщині вони побутували під назвою **цапів**, а у польських Погоржан як **цува**. В регіоні Шаришу та частково на Земпліні були поширені **губані** довгі до колін, зготовлені з вовняної тканини з довгим ворсом на зовнішній стороні, що виглядали ніби кожушина. Вони стали частиною весільного одягу молодого - як символ багатства та плодючості й були відомі також у бойків, угорців та румун.

Зимою чоловіки носили кожухи білого кольору, пізніше коричневого. Були прямого покрою або розширені вставними клинами в пояській частині. Оздоблювали їх кольоровою вишивкою в аплікації із шкірою. Шили їх кушнірі в Бардієві та Старій Любовні на Словаччині, куди ходили купувати кожухи навіть галицькі лемки. Доповненням в чоловічому одязі були баранкові **чапки**, обшиті сукном та рукавиці, плетені на дерев'яних кросенцях і т. п. Цілорічною покривкою голови у лемків були чорні **капелюше**, **капелюхы**, **крисаки** найстарші називались **угорські** (назва від місця їх виготовлення в угорських містечках). Вони були круглої форми та мали широку, підняту вгору, крисаню. З плином часу крисаня зменшувалась і не перебільшувала голову. На польській стороні капелюхи зникають виникненням кордону в Карпатах. В долині ріки Ослави заховались солом'яні **крисаки**, такі ж були відомі і в декотрих селах на Словаччині. Тулію в парубочих капелюхах обводили довкола стрічкою, збоку чіпляли перо та квітку.

Основне традиційне взуття населення Карпат - архаїчні шкіряні постолі **керпці**, **бочкори**, які виготовляли із одного куска шкіри, зшивали (морщили) шкіряним ремінцем. Ступню навколо ноги обвивали шматком домотканого полотна - **онучі** та обмотували чорними шнурками із овечої

вовни - **наволоки**. Заможніші купували на ярмарках шкіряні чоботи та носили широкі пояси - **череси**, виготовлені з подвійної шкіри з відкладною кишенькою в середині, застібались декількома металевими пряжками.

Жіночий традиційний одяг, на відміну від чоловічого, був набагато різноманітніший та більш декоративний. Поряд із традиційним домотканим полотном жінки частіше використовували й матеріали текстильного виробництва. На теренах Галичини були виразні відмінності в одязі між скромнішим та довшим одягом середньої і західної Лемківщини та набагато яскравішим і більш декоративним одягом долини ріки Ослави. В одязі русинів-українців південних схил Карпат на Словаччині зазначаємо ще більш виразніших змін внаслідок співіснування тут різних етнічних груп, які безпосередньо впливали одна на одну.

Жіноча сорочка, звана **опліча**, **пліча**, була пошита з білого домотканого полотна, найчастіше архаїчного покрою з паралельно пришитими до станка широкими рукавами і разом призбирані в горловину, або із вузькими рукавами, пришитими до станка прямокутно та з розпором спереду. Інколи рукави були пошиті з тонкого купованого матеріалу. На східній Лемківщині сорочки прикрашали хрестиковою вишивкою, в західних областях сорочки були з білим вишиванням та мережкою. На Шляхтовській Русі манжети та уставки були виткані з червоного полотна з білими смужками. На Земпліні, Шариші та частині Спишу сорочки були короткими, інколи до них пришивали спідню спідницю **поділок**, внаслідок чого вони ставали довшими, тому часто виконували функцію спіднього одягу. В частині Спишу поряд з короткими сорочками іноді зустрічаємо сорочки довгі, прикрашені дрібною хрестиковою вишивкою з густим рясуванням. На Свидниччині та Бардіївщині рукави сорочок оздобляли вишивкою з рослинним орнаментом, вишиту гладдю, далі на схід домінувала хрестикова вишивка. Рукави були довгі та короткі.

На спідню спідницю - **поділок** - одягали верхню спідницю - **кабат**. Подекуди зустрічаємось і з старшим типом верхніх спідниць з білого домотканого полотна та в основному переважало полотно з вибійкою або куповане - текстильне. Фарбарні були відомі в Старій Любовні, Бардієві, Левочі, що на Словаччині, але також й в польській Мушині. Вибійчані спідниці були довші, часто густо поскладані домашнім способом. На західній та середній Лемківщині спідниці з вибійкою в спідній частині прикрашали нашиттям кольорових стрічок або перешиттям кольоровими нитками. На Спишу та Шляхтовській Русі носили спідниці, так звані **канафаски**, виткані з червоної чинюватини - **дрелиху** - з білими поздовжніми смужками. Часто до них пришивали і безрукавки. В східних областях Словаччини спідниці носили довжини колін, були вони лише призбирані або поскладані в ширші або вужчі складки, з матеріалів

текстильного виробництва: ситцю, оксамиту, атласу, шерсті і т. п. В передній частині спідниці була, як правило, вставлена інша, дешевша, матерія. Цю частину прикривали запаскою.

Запаски, звані **шурц**, **фартух**, **хуста**, були також різні: широкі, вузькі, складані в ширші або дрібніші складки, пошиті з різних матеріалів та з локальними декоративними обмінами.

До дальшої складової частини традиційного народного вбрання належали безрукавки - **лайбики**. Давніші види були простіші, пізніше їх шили з текстильних оксамитових матеріалів, узорчатого **тебету** чи інших шерстяних полотен. Спереду застібались на гудзики або зав'язувались стрічкою. В пояській частині були гладкі або мали нашитий волан різного складання. Прикрашували їх вишивкою, шнуруванням, кольоровими стрічками, гудзиками.

Верхнім одягом були короткі жакети з довгими рукавами - **візитки**, **йобкі**, **кафтанкі**, які запинались декоративними гудзиками, мали різні нашивки, стрічки, мереживо. Подібні до чоловічих були **гуньки** із сукна та кожухи. Довго збереглись й плахти на плечі - **рантухи**, **обруси**, **порты**, **полкы**, **пілкы**, які готували з білого або червоного із смужками **дрелихового** домотканого полотна, чи купованого **дамашку**.

Голову покривали **хустками**, які спочатку були з білого полотна, пізніше кольорові з набивним малюнком, ситцеві, атласні, перкалеві або шерстяні. На сході та півдні згадуваного регіону два кінці хустки зав'язували у вузлик під підборіддям, в середній частині на - потилиці. Святкові хустини - **фацелики** - мали на зовнішній стороні розкішно оздоблений вишивкою кінчик. На східній та середній Лемківщині довго побутувала велика біла хустина - **велики фацелик** - з вишивкою в кутку та зі складочками навколо обличчя, яку зав'язували кінцями назад. Її довгі кінці часом закладали під безрукавку чи гуньку, причому вишивка була зверху. У південних лемків хустини подібного характеру носили на голові або плечах, інколи перехрещували їх на грудях та зав'язували ззаду. Носили їх понад або під безрукавкою. Обов'язковим головним убором заміжніх жінок був очіпок - **чепець**, **чіпець**, який накривали хустиною. Була це маленька шапочка складної конструкції, пошита з різних полотен, декорована мереживом, стрічками, вишивкою, бісерами, кольоровими швами, складочками. Складовою частиною святкового та обрядового головного убору дівчат були вінки - **парти**, які найдовше побутували в південних областях.

Жіночою прикрасою були справжні та скляні намиста у кілька рядів. В долині ріки Ослави вони були багатші. На шиї носили також **кривульки**,

виплетені з кольорових намистин, внизу на шовковій стрічці звисав відлтий мосяжний хрестик. Виготовляли їх правдоподібно на Гуцульщині, а купували на прощах зі словацької сторони, наприклад, в Красноброді. Одяг доповнювала вишивана стрічка **басанунка**, що закривала передню частину сорочки чи вовняний пояс. На ногах носили постолы з **наволоками** подібні чоловічим та шкіряні чоботи - **скірні**.

Найстарший традиційний одяг русинів-українців (лемків) зберігся переважно в музеях. В сучасності в стилізованому вигляді його ще носять під час різних суспільно-культурних та художніх урочистостях світського чи релігійного характеру, частково побутує в декотрих місцевостях на Словаччині, де проживає русько-українське населення. У польських лемків, що віками жили в Карпатах, після Другої світової війни відбулось насильне відселення, яке порушило їхню культурну цілість. Населення було розкидано в різні місцевості західної та північної Польщі. Позитивним останніми роками є те, що почали згуровуватись лемківські фольклорні гурти, капели, намаганням яких є хоча б частково формою традиційної ноші зберегти давні традиції оригінального українського (лемківського) одягу.

Анна Худик
у співпраці з Марією Брилак-Залускою